

אליס בארץ הפלאות בהסתכלות על מוטיבים מעולם המחשבה על

השאל.

מאת: חובב עקיבא כהן

משל פתיחה שכתבתי: עוף כשלעצמו בסגנון פילוסופי

בין ניקור לניכור נאספו להם תרנגולות קבוצות ובודדים, ודנו להן על נושאים ברומו של עולם: ראשית הן שאלו עצמן על טיב קיומן: האם עדיף כלל להיות קיים בצורת חיים שכזאת. התשובות היו חלוקות לכאן ולכאן, רבות מהתרנגולות טענו כי במהלך חייהם בלול הם זוכות ברגעים קטנים של נחת, אור מנורת ניאון שעולה, לגימה של מים מן השוקת, בליעה של מזון מהמאביס. לעומתן, רבות ציינו את כל רגעי הכאב, החיים הצפופים בלול והידיעה על הסוף המר או חסר טעם.

כך התגלגלה לה השיחה והן החלו לעיין במאבקים הפנימיים בלול ובאינסטינקט לנקר כל דבר. יש שטענו שמזל שעשו להן כיתום, אחרת אמרו שהן היו מוציאות את העיניים אחת לשנייה. סיפורים ושמועות רצו על תרנגולות שאוכלות אפילו אחת את השנייה! רק בגלל שמישהי ישנה לה צהריים.

עוד הן מפטטות ולפתע צעקה לה תרנגולת בעלת כרבולת, את המילה 'חופש!' ומיד ב"קרקור" ניכר החלו לדון בעצם החופש, הן שאלו על כך בפליאה והפולמוס גבר. מצד אחד עלו קולות שאמרו שהחיים שהם חיות עכשיו זה חופש קיומי, כי ברגע שהדברים לא יתפקדו בלול לא יהיה דבר. מצד שני טענו אחרות כי הן יכולות לעשות מהלך משותף ולפרוץ את חומת הלול, לצאת ולגלות האם יש משהו מעבר למבנה הלול המסוים.

אך למעשה, אף אחת מהן לא הכירה עולם מחוץ ללול הספציפי, זה היה כל עולמן הן פחדו מהעולם הלא נודע אשר שוכן מעבר לגבולות עולמם. מידי פעם הם הרגישו משב רוח וראו אנשים אשר באו מעולם 'הבחוץ', אבל עניין זה היה לא מובן להם כלל, אף תרנגולת שהעזה לשבור את גבולות העולם לא חזרה משם... רק תרנגולת אחת ישישה אמרה כך לעצמה: "אנו כתרנגולות כלל לא חושבות! ובינתיים לפיכך שיהיה בתאבון."

אציין כי המילים שכתבתי מכאן ואלכך, הם רצף של מחשבה על מוטיבים שעלו בי מתוך קריאה בסיפור אליס בארץ הפלאות לאור על התפיסות ועמדות מן הפילוסופיה, הפסיכולוגיה, הדת והספרות לגבי המוות, הקץ והשאל בעולמנו. זאת תוך ניסיון לשרטט קווי שבר בין תפיסות העבר

למחשבות בהווה. הכתיבה היא מקום על זמני, ואין לה ערך ממשי מלבד הערך שהקורא מפיך ומבין ממנה. תנו לעינכם לעקוב אחר הסימנים וצאו איתי למסע קצר זה.

הארנב הלבן רץ, הזמן שלנו מתחיל עכשיו, אני מזמין אתכם כקוראים לבחון כעת את השאלה הבאה: האם ניתן לטעון כי ישנם מוטיבים של המחשבה על השאול המיוצגים בסיפור המסע של אליס בארץ הפלאות?

אם יציאתו של הספר אליס בארץ הפלאות (שנכתב על ידי לואיס קרול בשלהי שנות השישים של המאה ה-19) החלה חקירה של הספר על עקרונותיו, עלילתו, משפטיו והגיגיו השונים. הספר נותח באמצעים שונים ומכיוונים רבים. ניתוחים אלו ביקשו לפרש ולהצביע על הנחות מבחינה ספרותית, היסטורית, פסיכולוגית, חינוכית, אלגורית ופסיכודלית.

הארנב הלבן משתהה זאת נוכח ה"פעולה הספרותית". פעולת הספרות היא מהפכנית, היא הבונה את ה"שינוי" בין המילים. הלשון היא אשר יוצרת את ההיגיון בעולם, ולכן מישחק בה מתקיים בפער בין המשמעות לפרשנות. למשחק המסומנים תפקיד חשוב במחשבה עצמה הן של המחבר והן של הקורא. חשיבה זו מבוססת על היגיון של אי הגיון. רעיונות שכאלה היו לחם חוקם של דורות של הוגי דעות אמנים ויוצרים- מסוריאליסטים ועד להוגים פוסט-מודרניים.

הארנב הלבן ממשיך לרוץ, ישנו צורך במיקוד השאלה המובאת בפתיחה, יש לציין כי לא אסקור את היבטיו המקיפים של הסיפורה של אליס במאמר זה. אלא רק אצליב נקודות העולות ממנומתוך השקפת חיי האדם ביחס אל המוות לשאול ותפיסת הדרך אל אותו "מקום". כדי לקיים שיח נרטיבי מתאר עלינו לפסוע יחד, לדלג אחר אליס בהרפתקאותיה בארץ בה להגיון אין מנוח. אם במנוחה עסקינן אזי נראה כיצד ייצוגי השאול עולים שוב ושוב במסעותיה של אליס. ואולי נצליח להתחקות אחר המקום המוזר שבו אנו נמצאים. בכתיבה זאת אנסה לתהות על חמישה מושגים שמחברים בין מסעה של אליס למסע אל השאול וקיומו של ממד כזה ואילו הם: המקום, הזמן, הזיכרון, הזהות והשפה.

הארנב הלבן נכנס למערה, רוצה הייתי שננסה לפענח את המסע של אליס כמסע לשאלת מה הוא העולם שמעבר. ניתן לראות כי ב"הקומדיה האלוהית" של דנטה ומסעות אל העולם שמעבר שנכתבו במהלך גלגולה של התרבות האנושית, הצעות לתאוריות על העולם שמעבר ותשובות אודותיו. לעומת זאת המסע של אליס בא לעורר בנו שאלות.

הארנב הלבן, הנה הוא... הסקרנות היולית החפה של הילדות היא אבן הבוחן שמובילה את אליס להתחיל בטעות את המסע שלה. היא מורדת בחוק המציאות על ידי מחשבתה על קיום אחר או שמא היא פשוט מפרשת את אותו קיום עצמו רק מזווית אחרת. היא מגלה לפתע ארנב מוזר שרץ עם שעון שטוען "אני כבר מאחר". למה הוא מאחר? שואלת את עצמה אליס. אליס רוצה להגיע לעולם המשמעות שלו כדי לפענח את מעשיו. על מנת לעקוב אחריו היא יוצאת מהעולם הראלי המוכר, בנפילה ארוכה אל מתחת לאדמה. נפילה שיש בה תחושה של אינסופיות. כך מתוארת הנפילה בסיפור:

מתוך הסיפור:

"אפשר שהבאר הייתה עמוקה מאוד, או אולי היא נפלה לאט לאט, כך או כך היה לה המון זמן להביט סביבה בעוד היא נופלת ולשאול את עצמה מה יקרה בעוד רגע."

בניגוד לנפילה בחלום שגורמת לרוב ליקיצה, נפילה זאת רק מכניסה את אליס והקורא עמוק לתוך עולם פלאי, מקום בו כבר בעצם הנפילה משתנה משמעות הפעולה והשלכתה.

הארנב הלבן עוצר, הטעות היא זאת אשר חושפת את המרחב הלא נודע, אך יוצרת מרחב אחר שנעלם כלוט בערפל. לפיכך הנקודה הראשונה שאבחן תהיה חשיבות והערך של המקום בסיפור אליס כמו גם מוטיבים של מחשבה ופולחן על השאול.

מתוך הסיפור:

"האם תוכל לומר לי, בבקשה, איזו דרך עליי לבחור מכאן? זה תלוי רבות במקום אליו את רוצה להגיע, אמר החתול. לא אכפת לי כל כך - אמרה אליס. אז לא משנה לאן תלכי, אמר החתול. כל עוד אני מגיעה למקום כלשהו, זאת אומרת הוסיפה אליס בתור הסבר. הו, אין כל ספק שתגיעי לאינשהו, אמר החתול, בתנאי שתלכי זמן ארוך מספיק."

עוד מראשית התרבות והחברה קיבלו מקומות מסוימים יחס של קדושה. יחס זה הינו בגלל תחושת הנשגב שמקומות אלה מעוררים או בגלל הקשרם התרבותי הסימבולי. המיתוס יוצר חיפוש אופן פעולה מעשי, פולחן. לדידי תפיסת קדושת המקום היא שאפשרה למיתוס להתקיים ולמקם את עצמו בשיח התרבותי. מחשבה זו נוצרה על ידי ההבדל בין החול לקודש, בין העולם העליון לעולם הארצי, בין האלוהות לאדם. הקדושה נתפסת כ"הבדל", "השליכה" ו"אקסקלוסיביות". הגדרת הקודש באופן זה הינו מרכיב המשותף לדתות כולן.

למקום שני אופקים: האחד הביתי הקרוב המוכר והשני החוץ המאיים הזר. המיתוס התרבותי נגזר לרוב ממחשבת הממסד משפטי, אשר מנצל את שתי פנים אלה בכדי לבסס את התרבות ההגמונית. במאבק זה, למקום של ייצוג המוות והעולם שמעבר, חלק משמעותי בקדושתו של המקום. ישנה אבחנה בין קודש לחול, בין רע וטוב, בין מצווה וחטא. ההשלכות של תפיסה זאת ניתן לראות באופן גורף בכל תרבות אנושית. כגון: גלגוליו של הפולחן הפגאני הראשוני דרך תרבויות מבוססות כמו התרבות היוונית ועד לתרבויות המונותאיסטיות אשר רואות במוות שער מעבר אל העולם שמעבר. מקום מעבר זה הופך להיות קדוש כשלעצמו, אמונה זו מעניקה לעולם החיים נקודת כוח מיסטי של חיבור בין העולמות. הואיל וההפרדה של העולם התחתון והעולם העליון, דהיינו חלל שמתחת לאדמה ומעטה שמעל לאדמה. מוטיבים אלו נמצאים באופן תדיר במחשבה דתית. אולם בסיפור של אליס עולה שאלת חשיבות קדושת המקום, עניין זה נשאר כמובן כחידה ובתור שכזה יוצא נגד הדת וההיגיון. יתכן כי קרול טוען שמחשבת האדם הגיוני לא מובילה למקום ה"אמיתי", בצורה זו הוא דורש מהקורא את המשך החיפוש אחר הקדושה בממד האי רציונאלי, הלא מודע, השובר את דפוסי החשיבה הקיימים בחברה בת זמנו. מחשבה זאת הפועלת מול ההיגיון, משתקפת מכתביהם של הוגי דעות רבים מהפרגמטיסטים דרך הפנומנולוגיה ועד המחשבה הפוסט מודרנית. מחשבה זו פועלת כדי לפרק את השליטה המוסדית על האמת.

הארנב הלבן מסתכל בשעון, כל אירוע מקבל את ממשותו ברצף, כל רצף מקבל את ממשותו ממהלך האירועים. רצף האירועים או בשמו המוכר- "זמן", בשיתוף עם המקום נותן תוקף לבניה הנרטיבית של מהלך סיפורי זה או אחר. בהקשר לסוגיית השאול ניתן לומר כי- הזמן יותר מכל ממד אחר משקף את הארעיות הבלתי נתפסת של הקיום.

מתוך הסיפור:

"אני חושבת שהיית יכול לעשות שימוש יותר טוב בזמן, אמרה אליס, 'מאשר לבזבז אותו על חידות שאין להם פתרון'. 'לו הכרת את הזמן כמוני, אמר הכובען, 'לא היית מדברת על לבזבז אותו, הוא לא אחד שמתבזבז!' 'אני לא יודעת למה אתה מתכוון, אמרה אליס. 'ודאי שלא!' אמר הכובען, מנער את ראשו בבזז. 'אני מתערב שלא דיברת עם הזמן אפילו פעם אחת!' 'אולי לא, ענתה אליס בזהירות 'אבל אני יודעת איך לנצל אותו. 'זהו! זה מסביר הכל, אמר הכובען 'הוא לא סובל שמנצלים אותו. ובכן, לו ידעת לשמור אותו על יחסים טובים, היה עושה בשעון כמעט כל מה שהיית מבקשת ממנו.

ניתן להסיק מקטע זה כי האדם גילה את הזמן כאשר הוא נחשף לעצמו, מרגע גילוי זה התפתחו יחסים מורכבים בין האדם להווייתו. פעמים הזמן הוא חברו הטוב ביותר של האדם, אך לעיתים אויבו הגדול והמאיים ביותר. הזמן פסיבי או אקטיבי ביחס לפעולת האדם כלפיו. האין סופיות של הזמן נמדדת תמיד ביחס לסופיותו של האדם. כך שברגע שהאדם מנסה לשייך לעצמו את הזמן האדם יוצא לקרב אבוד מראש. חרף ההפסד הידוע מראש בנה לו האדם את עולם השאול. המחשבה על עולם השאול מסמלת יותר מכל את הרצון של אדם לחיי נצח, את הרצון לקבל מכוחו של הזמן. השאול בתרבות נתפס כמכשול שהאדם לא מסוגל לו. השאול מבהיר לאדם את כוחו הדל אל מול האלוהים כל יכול, כוח זה של ממד מושג הזמן יוצר יחסים של עליונות האל. עשיית פעילותיו דתיות של האדם בחייו מביאות אותו למקום נעלה יותר הן מבחינה אתית והן מבחינת חיי עולם הבא, פעולה זו בונה מחשבה על קיום בו הנצח נסבל. דהיינו רצונו של האדם לקבל מנצחיותו של האלוהים מומר למנגנון של שכר ועונש ביחס לפעילותו של האדם.

במחשבה המודרנית ולאחריה, שינה הזמן את היחסים בין האל לאדם, על ידי שבירת הממסד הדתי ונתינת אחריות מודעת לאדם על פעולותיו והמציאות בהווייה. הזמן נלקח ממקומו הנצחי והפך לפרטיקולרי בחייו של האדם. הזמן הוא גורם המניע והמעורר את האדם למשמעות ולחיים בעלי נוכחות. הווי-אומר הזמן אין הוא רק מאיים אלה מקיים. תהליך זה הוסיף נגזרת לזמן, הזמן איננו רק ממד דיאכרוני אלא גם ממד סינכרוני. בעולם כזה האדם מחפש להרגיש קיום בכל רגע להיות חלק מתוך הזמן, לפיכך הוא עוסק ברוב חייו בשתי פעולות: הישרדות ותיעוד.

הארנב הלבן נזכר שהוא כבר מאחר, התיעוד של המקום והזמן הם היוצרים את הזיכרון. הזיכרון שתול בתרבות החיים מקדמה דנא, הזיכרון מעצב ומכתיב את פעולתנו בהווה. מחד גיסא ניתן לומר כי החיים מקיימים בתוכם את זיכרון השאול, מאידך גיסא עולם השאול נשען על זיכרון החיים.

מתוך הסיפור:

”אליס: ‘אלוהים! כמה הכל מוזר היום! מעניין אם החליפו אותי בלילה? רגע, אנסה להיזכר: האם זאת אני שהתעוררתי הבוקר? נדמה לי שאני זוכרת שהרגשתי קצת אחרת. אבל אם זו לא אני, נשאלת השאלה מי אני, בשם אלוהים? אה, זאת החידה הגדולה!”

בכתיביו ועיסוקו הפילוסופי של אפלטון עולה קרנו של הזיכרון, ההיזכרות. זוהי כמידה המובילה אל התבונה אל ה'אירטה'. למעשה ניתן לומר שורש ההיזכרות הוא שורש ההכרה, הוא אשר הופך

את האדם לבעל תרבות. הזיכרון מלבד היותו ככלי החשוב ביותר למחשבת האדם, הוא השומר על העברת המסורת אשר משמשת גישה לנצחיותו של האדם.

אם ננסה לרגע לדגום מעט מהעולם בו מתקיים המסע של אליס, נדמה שחשוב שניין שאליס נמצאת בעולם בו ממד הזיכרון קיים לסירוגין אם בכלל (לפחות לא זיכרון מודע). בעיית הזיכרון יוצרת תרבות בלי הגיון אשר החוקים האנושיים אינם נוכחים בה. הישות הפיזית הופכת למטא-פיזית באופן מוגבל, אליס שאיבדה את עצמה, נמצאת בעולם שהוא אנטי-תזה לעולם הרציונלי-מציאותי הידוע לקורא. זאת ועוד אם נחשוב על שאול וחיים באופן זה, נגלה שהשאל פועל כמרחב שהוא טרנסנדנטי למציאות. מלבד זאת הרצון להיות קיים בנצח נחשף בהפיכת השאל לערך סימבולי הנחרט בזיכרון הקולקטיבי והאישי. האם ניתן לומר כי האדם הוא סך זיכרונותיו בשילוב זיכרון החברה אותו?

הארנב הלבן מביט באליס, הזיכרון האישי מול זיכרון החברה הם היוצרים במבטם את זהותי, את הדימוי שהוא 'אני'. אולם בזיכרון נחשף רק חלק מתוך ההוויה של ה'אני', ה'אני' הוא מעבר לזיכרון סך פעולותיו של האדם. ה'אני' הוא ממד לא חתום המתנהל במאבק מתמיד וחסר גבולות בין הסובייקט למחשבת האידיאולוגיה העל.

מתוך הסיפור:

"אליס: 'אני חוששת שאני לא יכולה להסביר את עצמי, אדוני. מפני שאני לא אני עצמי, אתה מבין'.

אליס פועלת בהרפתקאותיה באופן הגיוני, שמנסה להיות נאמן ל'אני' האוטונומי שלה. שלב אחרי שלב אליס מנסה להתאים את עצמה למצב האופף אותה, היא מנסה לקיים הגיון בתוך החוסר הגיון. אך מאבק זה נועד לכישלון מראש, משום שעולם זה משנה אותה ומפעיל אותה בדרך האי הגיון. המבט של הדמויות שהיא פוגשת, אדיש אליה ורגיש אליה בו בזמן, מה שיוצר אצל אליס חרף מאמצה חוסר יכולת להשתלב בעולם זה. אליס בסופו של דבר נרדפת אחרי האי הגיון של עולם זה שרוצה לחסל אותה, משום שהיא פוגעת במאזן האי הגיון בעזרת ההיגיון.

בעולם השאל הזהות היא תחפושת על הנשמה האלמותית. מצד אחד הנשמה הופכת להיות חלק מכוח קוסמי כל יכול, מצד אחר מתקיים בנשמה תהליך של זיכוך, ניקוי של הזהות. בהקשר זה אליס נאבקת בכוח הבא לזכך את ההיגיון שלה, אך חרף התנגדותה בעת חזרתה לעולם המציאות היא עוברת סוג של התבגרות. המחשבה התמימה הופכת להיות מחשבה מודעת בעלת ניסיון

בהתמודדות עם כוחו של ההיגיון כמו גם כוחו של החוסר הגיון. אך מהו סודה של אליס, אשר בזכותו היא מסוגלת להתמודד ולפעול בפער שבין העולמות?

הארנב הלבן רץ, מזהים אותי? בבסיס המקום, הזמן, הזיכרון, הזהות עומדת לה הלשון! הלשון משמשת כאבן פינה למחשבה ההגיונית וחסרת ההיגיון. ללשון פנים רבות היא האופן שבו אנו מייצגים את העולם, בעזרתה אנו מצליחים לתפוס את המתנהל סביבנו או את שאינו מתנהל סביבנו, האמנם?

מתוך הסיפור:

” מלך הלבבות: אם אין בזה משמעות, מה טוב: זה חוסך המון טרחה, את מבינה, כי לא נצטרך לגלות אותה.”

הלשון והשימוש בה מעלה את השאלה הגדולה ביותר, האם הלשון היא אלוזיה המקדמת אותנו להבנה של העולם. או שמא היא דלוזיה אשר רק מרחיקה אותנו מהעולם שנמצא ממש מעבר אליה בשדה של הממשי שאליה אנחנו לא מצליחים להגיע.

האם אפשר לחשוב או לחוות את העולם ללא הלשון? אליס נתקלת בהרפתקאותיה ברגעים ספורים שבהם ישנה שבירה של עולם הלשון בתוך השפה. אליס מגיעה לעולם פלאי, בו הרגש שלה נע בין הנאה תמימה לתסכול רב. עולם בו יש משחק עם התחושה הפיזית שלה ועם התפיסה המטא-פיזית שלה. אם נחשוב לרגע על עולם השאול ביחס לשפה ולתחושה הפיזית והמטא-פיזית נגלה שהעולם הבא הוא מעבר למילה, הוא נמצא באין סופיות של המחשבה המטא-פיזית, כל המחשבות אודותיו מאמצים מחשבה על הפיזיות של הגוף אך לא מצליחים לתאר את התהליך האין סופי חסר המשמעות שמאפשר השאול. עולם השאול מעורר הסתכלות אבסורדית בה לשפה כבר אין משמעות. עולם השאול כמו גם עולם הפלאות של אליס נשאר חסר משמעות עבורנו זולת הבנתנו אותו בפער שבין המילים.